

SUOMALAINEN LAMMAS – OSA 1,

JOSSA LAMMAS KESYTETÄÄN JA KYSYTÄÄN, MILTÄ
SUOMALAINEN LAMMAS NÄYTTÄÄ ARKEOLOGIN SILMIN

Teksti ja piirrokset **Kirsi Vertainen**

Eurooppalainen paimen lampaineen ja aitauksineen n. 1300-luvulta, alkuperäinen työ on Pietro Crescenzin piirroskuvitusta teoksesta "Opus ruralium commodorum".

Suomalainen lammas

Suomen lammasyhdistyksen 100-vuotisjuhlavuoden kunniaksi vuoden 2018 lehdissä ilmestyy artikkelisarja, jossa pohdiskellaan käsitettä suomalainen lammas. Mitä sillä tarkoitetaan, ja millainen se on ollut eri aikoina. Aihetta lähestytään arkeologian, kansatieteen ja kulttuurihistorian näkökulmista kulkien läpi historian aina tähän päivään saakka. Yksi artikkeleista on omistettu juhlavuottaan viettävälle Suomen lammasyhdistykselle, mutta sarja lähtee liikkeelle paljon kauempaa, ihmisen ja lampaan yhteisen taipaleen alusta, sillä olemme kulkeneet rinnan jo vuosituhansia. "Tämä on ollut upea matka" – kuten nykyään tavataan sanoa.

Ihmisen ja lampaan kumppanuus alkoi jo ennen ensimmäistäkään yhdistystä, ennen rotujen jalostamista, ennen kuin mitään yhteiskuntajärjestelmiä, saati valtioiden rajoja oli olemassakaan, eli noin 11 000 vuotta sitten Lähi-Idän alueella. Ennen varsinaista kesyttämistä tapahtui todennäköisesti tiedostamatonta esidomestikaatiota kahden sosiaalisen lajin, ihmisen ja villilampaan, lähentyessä toi-

siaan molemminpuolisen hyödyn nimissä. Tämä johti pitkällä aikavälillä geneettisiin muutoksiin, jotka helpottivat seuraavaa askelta eli domestikaatiota.

Kesyttämisaikataulusta on kaksi erilaista teoriavaihtoehtoa. Oliko ensin "muna vai kana" eli toisin sanoen kesytettiinkö ensin kotieläimet, ja sitten vasta aloitettiin maanviljely, vaiko toisinpäin. Toiset tutkijat ovat sitä

mieltä, että maanviljely ja paikoilleen asettuminen olivat domestikaation edellytyksiä, toiset taas arvioivat, että kotieläinten kesytys olisi edesauttanut kasvinviljelyn kehittämistä. Joka tapauksessa kotieläimet ja viljely yhdessä saivat aikaan sen, että entinen metsästäjä-keräilijä asettui aloilleen asumaan, ja näin mahdollistivat varhaisten sivilisaatioiden muodostumisen.

Miksi sitten vaivalloiseen kesyt-

tämispuuhaan ylimalkaan ryhdyttiin? Karjanhoito oli varmasti työläämpää metsästyksen verrattuna, eikä kaikista eläimistä saatavista hyödykkeistä ollut kesyttämisen alkuvaiheessa tietoa. Esimerkiksi villilampaiden turkki oli hyvin samankaltainen kuin vuohilla ja peuroilla, kaksi kerroksinen pitkine ja karkeine päällyskarvoineen ja pehmeämpine pohjavilloineen, eikä varsinaisesta villapeitteestä voinut vielä puhua. Englantilainen tutkija *M.L. Ryder* on omassa, melko lailla tiiliskiven paksuisessa ja painoisessa, tutkimuksessaan ”*Sheep and Man*” esittänyt yhdeksi domestikaation syyksi eläinten käytön rituaalitarkoituksissa. Lampaat ja lehmät saattoivat olla hedelmällisyysriiteihin liittyviä uhrieläimiä, sillä niiden uhraaminen on vanhempaa perua kuin käyttö elintarvikkeena. Maitoa tuottavana ne olivat myös arvokkaampia elävänä. Vielä varhaisen keskiajan Englannissa 500–1000 jKr. tärkein lampaista saatu tuote oli maito. Villa ja lanta olivat sivutuotteita. Villasta tuli päätuote 1100-luvulla maidon jäädessä sivurooliin, ja villan voitokulkua kesti 1700-luvulle saakka, jolloin voimakas kaupungistuminen avasi markkinat lampaanlihalle.

Kesyntyminen toi mukanaan geneettisiä muutoksia, ja vähitellen suurisarvinen ja -kalloinen, korkea ja ohutjalkainen mufloni muuttui pienemmäksi, sen sarvet ja kallo pienivät, niille kasvoi pidempi häntä ja paksummat ja lyhyemmät jalat. Vielä melko lailla villin sukulaisensa kaltai-

Hermes-jumala kantaa olkapäällään sarvellista lammasta. Lampaalla on pitkä häntä, ”roomalainen” nenä ja Ryderin mukaan laadultaan hieno villa, mihin viittaavat ”pölkkymäiset” tapulit. Nämä moderniin lampaaseen viittaavat ominaisuudet olivat nähtävissä jo noin 500 eKr, miltä ajalta reliefi on peräisin.

”Pohjois-Euroopan lyhythäntärotuihin laskettavat rodut, omat alkuperäisrotumme mukaan lukien, ovat Ryderin mukaan peräisin rauta-ajalta keskiajalle ulottuvalta ajanjaksolta eli jostakin 500 eKr.–1 100 jKr. väliltä.”

teenä Soay-lampaat, joita elää yhä St. Kildalla, Skotlannin rannikolla Hebridiiden saariryhmään kuuluvalla saarella. Muut Pohjois-Euroopan lyhythäntärotuihin laskettavat rodut, omat alkuperäisrotumme mukaan lukien, ovat Ryderin mukaan peräisin rauta-ajalta keskiajalle ulottuvalta ajanjaksolta eli jostakin 500 eKr.–1100 jKr. väliltä.

Suomen ensimmäiset lampaat

Lammasta kesytettäessä Suomea ei varsinaisesti ollut vielä olemassa. Oli vain mannerjäätikön alta vapautuvaa maata. Tätä maakaistaletta alkoivat asuttaa metsästystä ja kalastusta harjoittavat kivikauden pyyntiyhteisöt noin 8000-luvulta eKr. lähtien.

Noin 2500 eKr. Suomeen työntyi Baltiasta sotakirveskansojen haarauma, jota täällä nimitetään vasarakirveskulttuuriksi heidän käyttämiensä kirveiden mukaan, tai nuorakeraamiseksi kulttuuriksi saviastioiden koristelutavan mukaan. He asuttivat Euroopan pohjoisosia Baltiaa myöden harjoittaen maanviljelyä ja karjanhoitoa. Suomen

KÄÄNNÄ

Eläinradan Oinas-merkki englantilaisesta Psalmien kirjasta Yorkista vuodelta 1170 jKr. Ryder luokittelee kuvan pässin villatyyppin kaksikerroksiseksi karkeampine päällyskarvoineen.

nen eläin kulkeutui ihmisten mukana Euroopan alueelle noin 7 000 vuotta sitten. Suurimmat kesyntymistä seuranneet geneettiset muutokset liittyivät karvapeitteeseen; villilampaan pitkät ja karkeat päällyskarvat muuttuivat nekin villamaisiksi, villit väriyhdistelmät eli mustan, ruskean ja harmaan sävyt muuttuivat valkoiseksi ja luonnollinen keväinen karvanlähtö vaihtui jatkuvasti kasvavaksi villapeitteeksi. Valkoinen villava lammas syntyi 3000–2500 eKr. Mesopotamiassa ja Babyloniassa, kun Eurooppa oli hiljalleen siirtymässä kivikaudelta pronssikauden. Esihistoriallisesta pronssikauden lampaasta ovat jään-

”Lampaiden ja/tai vuohien luita löytyy lähes kaikilta kaivauksilta, mikäli siellä ylipäätänsä on eläinten luita.”

kielen sanat jäära, kili, oinas, villa, vuohi, vohla, vuona ja paimen ovat tohtori *Matti Huurteen* mukaan balttilaista lainaa. Olisikin houkuttelevaa ajatella, että nämä uudet asukkaat olisivat tuoneet mukanaan myös uudet elinkeinonsa. Todisteet vasarakirveskulttuurin maataloudesta ja karjanhoidosta ovat kuitenkin varsin tulkinnanvaraisia. Vasta aivan viime vuosina yhdestä nuorakeraamisen saviastian palasta on onnistuttu analysoimaan maitorasvan jäänteitä.

Varhaisin löydetty lampaanluu, ranneluun pala, on Kiukaisten kulttuuria edustavan Pietarsaaren Kvarnabban kaivauksilta. Luu on löydetty jo 1935, mutta ajoitettu 2011 radiohiili-ajoituksella vuosiin 2200–1950 eKr. eli kivikauden loppupuolelle. Seuraava tunnettu lampaanluulöydös on pronssikaudelta ja löytöpaikka Nakkilan Rieskaronmäki, joka on myös ensimmäisiä

tunnettuja talonpoikaisiksi luokiteltavia asuinpaikkoja. Nakkilan lampaanluu on ajoitettu aikahaarukkaan 820–550 eKr.

Arkeologi muinaisen lampaan jäljillä

Kirjallisia lähteitä lampaan alkua ajoista Suomen alueella ei ole olemassa, joten ainoa tieteenala, jonka avulla varhaisinta historiaa pystytään sananmukaisesti ”kaivamaan esiin”, on arkeologia. Arkeologian avuksi ovat tulleet luonnontieteelliset tutkimusmenetelmät, kuten DNA-tutkimus, isotooppi-tutkimus ja rasvahappoanalyysit, joilla voidaan uudelleen analysoida vanhojakin aineistoja.

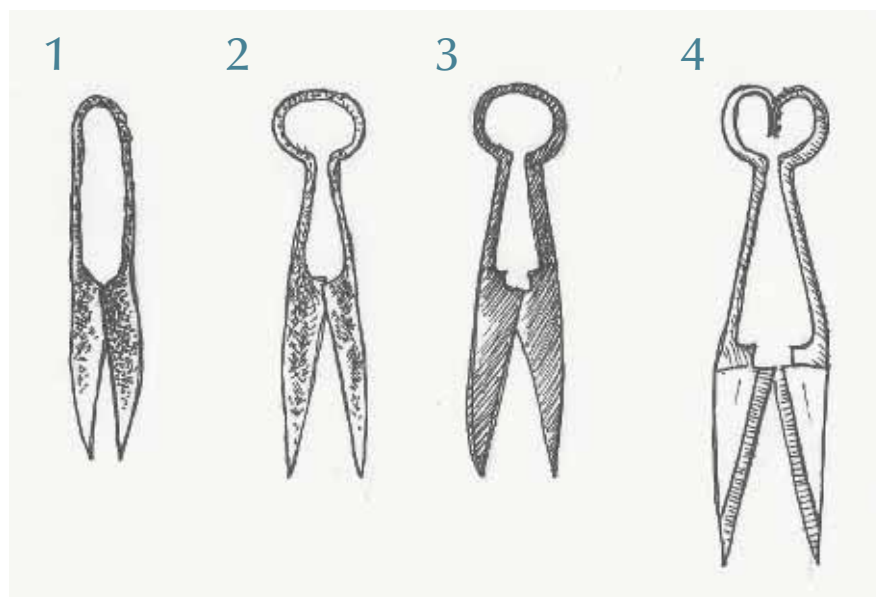
Arkeologisessa kontekstissa esiintyvien luulöytöjen tutkija on osteoarkeologi. Tästä syystä kysyimme tämän alan asiantuntijalta, *Anna-Mari Liiralta* Turun yliopistosta, millaisena suomalainen lammas hänelle näyttäytyy. Liira valmistui osteoarkeologiksi Tukholman yliopistosta vuonna 2014 ja tekee nyt arkeologin tutkintoa Turun yliopistoon. Hän tutkii sekä ihmisten että eläinten luita, joskin ihmisluut ovat painopisteinä. Eläinten luilta-

kaan ei voi välttyä, niitä tulee vastaan lähes kaikilla kaivauksilla, joita Liira on tehnyt vuodesta 2006 lähtien sekä Suomessa että ulkomailla.

Työssä on paljon haasteita. Orgaaninen aines ei säily kovin hyvin Suomen happamassa maaperässä, ja vaikka palanut luu säilyy palamatonta paremmin, jopa tuhansia vuosia, palamisen seurauksena luu hajoaa pieniksi siruiksi. Eläinlajin tunnistaminen näistä siruista onkin yksi osteoarkeologin työn suurista haasteista. Pitkään asutuilla asuinpaikoilla nuorempi luuaineksi on myös saattanut sekoittua esihistoriallisiin kerrostumiin. Ainoa keino iän selvittämiseksi on radiohiilitutkimus.

Yksi haaste liittyy lajitunnistukseen samankaltaisten lajien välillä. Vaikka vuohi ja lammas ovat ulkoasultaan erinäköisiä, niiden luustot ovat hyvin samankaltaisia. Kokonaisissa luissa lajiero on helpommin havaittavissa, mutta kaivauksilta löytyvä sirpaleinen aineisto on erittäin vaikea tunnistaa. Lampaan ja vuohen erottaminen onnistuu osasta jalkojen luita, kallosta ja sarvista.

Anna-Mari Liira sanoo lampaiden ja/tai vuohien luita löytyvän lähes kaikilta kaivauksilta, mikäli siellä ylipäätänsä on eläinten luita. Lampaan ja vuohen luita löytyy myös kaiken ikäisistä tutkimuskohteista kivikautisia lukuun ottamatta. Eli lammas/vuohi on kuulunut hyvin läheisesti ihmisen arkeen pronssikaudelta saakka. Ja koska luut ovat useimmiten palaneet, ne ovat todella pieninä palasina ja siksi tarkka lajin määrittäminen on vaikeaa. Voidaan sanoa, että arkeologin näkökulmasta suomalainen lammas voi yhtä hyvin olla suomalainen vuohi.

Keritsimet ovat rautakauden keksintö ja perusmalli on muuttunut hyvin vähän vuosituhansien saatossa. Ensimmäisissä versioissa kädensija on U:n muotoinen lenkki, seuraava kehitysaskel oli kädensijan muotoilu sellaiseksi, että keritsimet aukeavat itsestään sen jälkeen, kun terät on puristettu yhteen. Uusimmissa malleissa kädensijan lenkki on kaksiosainen.

Vasemmalta oikealle:

1. keritsimet rautakauden Suomesta, 2. keritsimet keskiajan Englannista, 3. keritsimet teollista valmistetta 1900-luvun Suomesta, 4. modernit käsikeritsimet Englannista.

Lähteet:

Bläuer, Auli 2015; Voita, villaa ja vetoeläimiä. Karjan ja karjanhoidon varhainen historia Suomessa. Karhunhammas 17. Arkeologia/Turun yliopisto.

Huurre, Matti 1998; Kivikauden Suomi. Otava.

Huurre, Matti 2003; Maatalouden alku Suomessa. Teoksessa Suomen maatalouden historia, osa 1. Esihistoriasta 1870-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914:1.

Ryder, M.L. 1983; Sheep and Man. Duckworth. London.

JUVAN PARTALAN KUNINKAANKARTANON KAIVAUKSET KESÄLLÄ 2017

Teksti **Kirsi Vertainen**
Kuvat **Anne-Mari Liira**

Lampaiden hampaita ja luita löytyi 1500–1600-luvuilta.

Anna-Mari Liira oli mukana Juvan Partalan kuninkaankartanon kaivauksissa kesällä 2017. Kaivaukset liittyivät ”Partalan viisi vuosisataa”-hankkeeseen, josta oli juttua L&V-lehdessä 4/2017 Kustaa Vaasan yhteydessä. Partalasta löytyi sekä naudan että sian luita, mutta myös lampaiden hampaita, olkaluuta ja etu- ja takaraajojen luita 1500–1600-luvuilta. Kaikista luista tehdään osteologinen analyysi, eli määritellään, mikä eläinlaji on kyseessä, mikä luu ja kummalta puolen luurankoa se on, eläimen koko, sukupuoli ja mahdolliset sairaudet. Osa luista oli niin huonokuntoisia, ettei niitä voinut tunnistaa lainkaan. Osassa olka- ja sääriluita oli paloittelejälkiä, mitkä viittaavat ruokajätteeseen, sen sijaan hampaiden suurta määrää ei oikein ruokajätteeksi voi luokitella. Aineistosta kävi ilmi, että lampaat olivat teurastettaessa täysi-ikäisiä, kun taas osa sian luista oli selkeästi possuista peräisin eli luut eivät olleet kokonaan luutuneita. Lopullisia analyyskejä odotellessa ei tietenkään ihan varma voi olla, mutta viitteitä uhritarkoituksessa teurastettuihin lampaisiin ei tässä aineistossa taida olla. Näitäkin Suomesta löytyy. Niistä ja muista uskomuksista seuraavassa numerossa.

Juvan Partalan arkeologiset kaivaukset kesällä 2017. Kuvassa Anniina Laine ja Jasse Tiilikkala kaivavat 1500-luvun kerrostumaa (yläkuva).

Kuvassa 1500- tai 1600-luvulle ajoittuva lampaan tai vuohen poskihampa.

Lahden torikaivauksissa vuonna 2013 löytyneitä lampaan ja/tai vuohen luita 1800-luvulta (alin kuva).

